

5. ՍՓՅՈՒՌՔԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿԱՊԻ
ԿՈՄԻՏԵԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ
ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 1964-1985 ԹԹ.

ԱՐՄԱՆ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

1. Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի գործունեության¹ առաջին փարհները (1964-1969 թթ.)

Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեն (այսուհետև՝ Կոմիտե) ստեղծվել է Հայկական ՍՍՀ (այն ժամանակ պաշտոնապես՝ «ռեսպուբլիկա») մինիստրների սովետի 1964 թ. մայիսի 26-ի թիվ 226 որոշմամբ: Ըստ այդ որոշման (տեքստը՝ ռուսերեն)² Կոմիտեն կոչվելու էր «Արտասահմանյան հայրենակիցների հետ մշակութային կապերի հայկական կոմիտե» (Армянский комитет по культурным связям с соотечественниками за рубежом)², չնայած հունիսի 25-ին տեղի ունեցած հիմնադիր համագումարում³ Մարտիրոս Սարյանի առաջարկությամբ ստացավ «Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտե»

¹ Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի կողմից իրականացված ծրագրերի մասին տե՛ս Հ. Մելիքսեյան, Հայրենիք-սփյուռքաոնչությունները և հայրենադարձությունը (1920-1980-ական թթ.), Ե., 1985, էջ 366-446; Ռ. Միրզախանյան, Հայրենիք-Սփյուռք մշակութային կապերը 1966-1990 թվականներին, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2008, N 2, էջ 209-218:

² Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆոնդ 875, ցուցակ 1, գործ 2, թուղթ 1-2:

³ Նույն տեղում, ց. 1, գ. 11, թ. 1-18:

անվանումը¹: Կոմիտեի գերբը (Արարատ լեռան ֆոնին թռչող կռունկ), որը չնչին փոփոխություններով այժմ օգտագործում է նաև ՀՀ սփյուռքի նախարարությունը որպես Հայաստան-Սփյուռք գործակցության խորհրդանշան (լոգո), գծագրել է Մ. Սարյանը:

ՀՍՍՀ մինիստրների խորհրդի հաջորդ՝ թիվ 227 որոշմամբ Կոմիտեի նախագահ էր նշանակվում Վարդգես Եղիշեի Համազասպյանը, իսկ տեղակալ՝ Անդրանիկ Սարգսի Մարտիրոսյանը²: Կոմիտեի կազմում գործում էին տարածաշրջանների հայ համայնքների հետ կապերի բաժիններ [Ասիայի ու Աֆրիկայի (Արևելյան երկրների), Եվրոպայի, Ամերիկայի]: Կոմիտեն համարվում էր ԽՍՀՄ-ի՝ Արտասահմանի հայրենակիցների հետ մշակութային կապերի սովետական ընկերության՝ «Ռոդինա»-ի կոլեկտիվ անդամ³:

Կոմիտեի կանոնադրության մեջ, որը հաստատվել էր հիմնադիր համագումարում, շարադրված էին գործունեության հետևյալ նպատակներն ու խնդիրները.

1. հաստատել և զարգացնել կապերը սփյուռքահայ գաղթօջախների հետ,

2. գաղթօջախների հայությանը ծանոթացնել հայրենիքի կյանքի, ձեռքբերումների, գիտության ու մշակույթի հետ,

3. գաղթօջախների հայության մեջ սերմանել հայրենասիրություն,

4. ՀՍՍՀ-ի աշխատավորներին ծանոթացնել գաղթօջախների, առաջադիմական կազմակերպությունների, ձուլման դեմ պայքարի և հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների զարգացմանն ուղղված աշխատանքների հետ:

Նշվածին հասնելու համար անհրաժեշտ էր.

1. հաստատել կապեր առաջադիմական, դեմոկրատական ու հայրենասիրական կազմակերպությունների, բարեգործական ու մշակութային միությունների հետ,

2. գաղթօջախներում տարածել հայրենիքի թերթերը,

3. օգնել գաղթօջախներին,

4. գաղթօջախների հրավերով մեկնել արտասահման, ուղարկել տարբեր խմբեր,

¹ Նույն տեղում, ց. 2, գ. 43, թ. 1:

² Նույն տեղում, ց. 1, գ. 2, թ. 3:

³ Նույն տեղում, ց. 16, գ. 1, թ. 1:

5. հայրենիք հրավիրել պատվիրակություններ գաղթօջախներից,
6. աջակցել սփյուռքահայ տուրիստներին,
7. կազմակերպել սփյուռքահայ նկարիչների ցուցահանդեսներ,
8. կազմակերպել գրական երեկոներ,
9. հրատարակել սփյուռքահայ գրողների ստեղծագործությունները¹:

Կոմիտեն իր գործունեությունը սկսեց հայ համայնքների ուսումնասիրությամբ: Մասնավորապես, պահպանվել է 1964 թ. հուլիսի 24-ով թվագրված՝ Հալեպի հայ համայնքի մասին տեղեկանք, որը մի կողմից խիստ արժեքավոր վավերագիր է հալեպահայության պատմության համար, իսկ մյուս կողմից՝ հնարավորություն է տալիս հստակ պատկերացում կազմելու Կոմիտեի գործունեության սկզբունքների վերաբերյալ: Ըստ տեղեկանքի՝ մինչև 1959 թ. Հալեպի հայության թիվը հասնում էր 70 հազարի, բայց վերջին տարիներին քաղաքական անկայունության և տնտեսական անկման հետևանքով բազմաթիվ հայեր հեռացել են Լիբանան, ԱՄՆ և Լատինական Ամերիկա: Քաղաքի հայության թիվը 1964 թ. դրությամբ 55 հազար էր: Հալեպի շատ հայեր, որոնց թվում՝ նաև մեծահարուստներ, դիմել են ՀՍՀՄ գլխավոր հյուպատոսություն՝ հայրենադարձվելու խնդրանքով: Հայրենադարձվելու ցանկությունը բխում էր նաև այն իրողությունից, որ 1961 թ. ԽՍՀՄ իշխանությունները որոշում էին ընդունել սփյուռքահայերի նոր ներգաղթ կազմակերպելու վերաբերյալ²:

Տեղեկանքում մանրամասնորեն ներկայացված են հայության զբաղվածության ոլորտները (արհեստավորներ, գործարարներ, պետական պաշտոնյաներ և այլն): Քաղաքի հայերի 85 տոկոսը բարեկեցիկ կյանքով էր ապրում, նրանց կյանքի որակն ավելի բարձր էր, քան տեղական բնակչության մնացյալ հատվածինը: Սիրիայի իշխանական ԲԱԱՍ կուսակցությունը դիմել էր Ռամկավար ազատական (ՌԱԿ) և Սոցիալ դեմոկրատ հնչակյան (ՍԴՀԿ) կուսակցություններին՝ համագործակցության համար,

¹ Նույն տեղում, թ. 1-3:

² Ստեփանյան Ա., XX դարի հայրենադարձությունը հայոց ինքնության համակարգում, Ե., 2010, էջ 277:

սակայն վերջիններս հրաժարվել էին՝ ասելով, որ իրենց կառույցները Սիրիայում չեն գործում, ցրված են, ուստի՝ նման համագործակցության համար իրենք չունեն կազմակերպական հենք: Ինչ վերաբերում է Հայ լեղափոխական դաշնակցությանը (ՀՅԴ), ապա, ըստ տեղեկանքը կազմողների՝ այն չուներ նախկին կշիռը պետական իշխանության մեջ:

Կարևոր է նաև քաղաքի հայության դավանանքային կազմի մասին տեղեկանքում պահպանված նյութը: Ընդհանուր առմամբ, քաղաքի հայության 35-40 հազարը լուսավորչական էին, 6-8 հազարը՝ կաթոլիկ, իսկ 6 հազարը՝ բողոքական:

Տեղեկանքի հեղինակները հատկապես մանրամասնորեն անդրադարձել են Հալեպի հայության հասարակական-քաղաքական կյանքին: Համայնքի քաղաքական հոսանքները Կոմիտեն բաժանում էր երեք մասի՝

1. առաջադիմական (կոմունիստներ, հնչակյաններ, ռամկավարներ),

2. ռեակցիոն կամ հետադիմական (դաշնակցականներ),

3. չեզոք (որոնք, ըստ տեղեկանքը կազմողների՝ առավել հակված են դեպի առաջադիմական ուղղությունը):

Ըստ տեղեկանքի՝ Հալեպում ՌԱԿ-ի անդամների թիվը հասնում էր 100-ի, բայց նրանց ազդեցության ներքո էր գտնվում Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության (ՀԲԸՄ) տեղական մասնաճյուղը, որի անդամները ողջ Սիրիայում մոտ 1000-ն էին, իսկ միայն Հալեպում՝ 750-ը: ՄԴՀԿ-ի անդամների թիվը գրեթե նույնքան էր (շուրջ 100), իսկ ՀՅԴ-ի անդամների թիվն անցնում էր 1000-ից:

Համայնքում գործում են նաև մի շարք հայրենակցական միություններ [Մարաշի, Տարոնցիների («Արծիվ»)], մշակութային կազմակերպություններ, վարժարաններ, դպրոցներ և այլն¹:

Նման մանրակրկիտ տեղեկանքների հիման վրա էլ Կոմիտեն սկսեց իր աշխատանքները:

Առաջին և կարևոր խնդիրը համայնքի կազմակերպությունների և անհատ գործիչների հետ կապերի հաստատումն էր: 1964 թ. Կոմիտեն Արտասահմանյան երկրների հետ մշակութային կապերի հայկական ընկերության (ԱՕԿԵ, ԱՕԿՄ) Սփյուռքի բաժնից ստացավ նրա գործերը: Այդ ընկերությունը

¹ ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 1, գ. 6:

Սփյուռքում կապ էր ունեցել ընդամենը 631 կազմակերպության ու անհատի հետ¹, որն անբավարար էր: Արդեն 1964 թ. վերջին վերաբերող արխիվային նյութերից երևում է, որ Կոմիտեն նամակագրական լայն կապեր է հաստատել սփյուռքահայության հետ²: Դրան նպաստում էր նաև այն, որ Կոմիտեի գործունեությունը լայն արձագանք էր գտել սփյուռքահայության շրջանում, որտեղից բազմաթիվ շնորհավորական նամակներ են առաքվել Կոմիտեի նախագահ Վ. Համազասպյանի անունով: Ավելի զուսպ էին սփյուռքահայ կազմակերպությունները, որոնցից սկզբում միայն ՀԲԸՄ-ն էր ձգտում ակտիվ գործակցության³:

Պետք է նշել, որ Կոմիտեի գլխավոր գործընկեր կազմակերպություններից մեկը դարձավ ՀԲԸՄ-ն՝ իր մասնաճյուղերով⁴: Ավելին՝ Սփյուռքի մի շարք հայկական վարժարաններում, որոնք գործում էին ՀԲԸՄ-ի հովանավորությամբ, 1965 թ. երկրորդ կեսից նախատեսվում էր կիրառվել ՀՍՍՀ-ում լույս տեսած դասագրքերը⁵:

Պետք է նշել, որ Կոմիտեի հիմնադրումը համընկավ 1965 թ. խորհրդահայ «զարթոնքի» հետ, որը զգալիորեն նպաստեց Կոմիտեի աշխատանքների ընդլայնմանը: Սփյուռքահայ տարբեր շրջանակներ հրավիրվեցին այցելելու ՀՍՍՀ՝ ապրիլի 24-ի առիթով: Հայրենիք այցելեցին և պիոներական ճամբարներում իրենց հանգիստն անցկացրեցին նաև մի քանի տասնյակ պատանիներ⁶:

Կոմիտեի գործունեության մեջ 1965 թվականը բուռն տարի էր: Բացի այն, որ դեռևս ընթանում էր կապերի հաստատման գործընթացը, Կոմիտեն բազմաթիվ նամակներով ստանում էր օգնության խնդրանքներ⁷:

Կոմիտեի աշխատանքներում կարևոր տեղ էր զբաղեցնում փոխայցելությունների կազմակերպումը: Արդեն 1966 թ. Կոմիտեի խողովակով Մերձավոր Արևելքի հայ համայնքներ այցելեցին մեծավաստակ գիտնականներ Լ. Խաչիկյանն ու Ս. Արևշատյանը⁸:

¹ Նույն տեղում, ց. 2, գ. 2, թ. 5:

² Նույն տեղում, գ. 116:

³ Նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Նույն տեղում:

⁷ Նույն տեղում, գ. 118:

⁸ Նույն տեղում, գ. 203:

Նույն թվականին ԽՍՀՄ այցելեցին Հայ ավետարանական եկեղեցու ներկայացուցիչները¹:

1966 թ. ուրվագծվեցին Կոմիտեի աշխատանքի հետևյալ ուղղությունները.

1. ՀՍՍՀ ձեռքբերումների վերաբերյալ քարոզչության իրականացում,

2. նոր կապերի հաստատում,

3. փոխայցելությունների կազմակերպում,

4. կարիքներին ծանոթանալու և, ընդհանրապես, ծանոթության նպատակով՝ օգնության համար դիմած կազմակերպություններին և անձանց՝ լրացման համար հարցաթերթիկների տրամադրում,

5. կազմակերպություններին գրքերի (այբբենարաններ, զանազան դասագրքեր, գեղարվեստական գրականություն) առաքում,

6. սփյուռքահայության շրջանում ՀՍՍՀ թերթերի և ամսագրերի բաժանորդագրության կազմակերպում,

7. ֆիզիկայի և քիմիայի լաբորատորիաներին օգնություն²:

Կային, սակայն, Կոմիտեի աշխատանքներին խոչընդոտող մի շարք իրողություններ ՀՍՍՀ-ում: Պետք է հատկապես նշել, որ Կոմիտեն իրավասու չէր համարվում Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունների զարգացման համար հենքային նշանակություն ունեցող այնպիսի մի կարևոր ոլորտում, ինչպիսին սփյուռքահայ երիտասարդների ուսման կազմակերպումն ու կրթական խնդիրների կարգավորումն էր ՀՍՍՀ-ում: Համապատասխան խնդրանքներով նամակներին Կոմիտեն պատասխանում էր՝ նամակագիրներին ուղղորդելով դեպի ՀՍՍՀ բարձրագույն և միջնակարգ կրթության մինիստրություն: Ի դեպ, 1960-ական թթ. երկրորդ կեսին հաստատված նոր կարգի համաձայն սահմանվում էր, որ ՀՍՍՀ-ում ուսանել ցանկացող օտարերկրացին պետք է դիմի բնակության պետությունում ԽՍՀՄ դեսպանություն, որի միջոցով նրա փաստաթղթերը պետք է ուղարկվեն ՀՍՍՀ Արտաքին գործերի մինիստրություն՝ քննարկման նպատակով³:

¹ Նույն տեղում:

² Նույն տեղում, թ. 36-54:

³ Նույն տեղում:

Սփյուռքահայ որոշ շրջանակներ այդ ժամանակ Կոմիտեի միջոցով փորձում էին լուծել համայնքի առաջ ծառայած կարևոր խնդիրները: 1967 թ. Կոմիտեն խնդրագրեր ստացավ Սիրիայի հայկական կազմակերպություններից (ՀԲԸՄ-ի Սիրիայի կրթական հանձնախումբ, Հալեպահայ ուսուցչական միություն)՝ ՀՍՍՀ-ում կազմակերպելու սիրիահայ որոշ ուսուցիչների հեռակա ուսուցումը: Խնդիրն այն է, որ Սիրիայում գործող օրենքին համապատասխան՝ երկրի հայկական վարժարանների ուսուցիչները պետք է ունենային Սիրիայի Կրթության նախարարության համար ընդունելի դիպլոմներ, մինչդեռ մինչ այդ հայ ուսուցիչների մի մասն ուներ միայն Մելգոնյան վարժարանի և Երուսաղեմի ու Անթիլիասի դպրեվանքերի վկայականներ, որոնք Սիրիայում ընդունելի չէին համարվում¹:

Կոմիտեի պատասխան նամակը հուսադրական չէր: Կոմիտեն չէր կարողացել խնդիրը լուծել, և միակ հնարավորությունը ՀՍՍՀ-ում 6 ամսից մինչև 1 տարի ժամկետով ըստ մասնագիտության կատարելագործվելն էր: «Եթե գտնում եք, որ Ձեր թեկնածուները մեկ տարում կարող են հանձնել բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում անհրաժեշտ բոլոր առարկաները և պետական քննությունները, ապա կարող եք այդ խնդրով դիմել տեղի սովետական հյուպատոսին», -գրված էր Կոմիտեի պատասխան նամակում²:

Արխիվում առկա է Կոմիտեի 1969 թ. գործունեության հաշվետվությունը³, որը հնարավորություն է տալիս ամբողջական պատկերացում կազմելու նախորդ հնգամյակում իրականացված աշխատանքների վերաբերյալ: Այնտեղ նշվում է, որ Կոմիտեի գործունեությունը ունի հատուկ նպատակ՝ զարկ տալ գաղթօջախների հետ կապերի զարգացմանը՝ նպատակ հետապնդելով այդ կապերն օգտագործել միջազգային իմպերիալիզմի ազդեցության ոլորտի երկրներում ապրող հայ ազգաբնակչությանը հասցնելու ճշմարտությունը Խորհրդային միության և, մասնավորապես, ՀՍՍՀ-ի մասին⁴:

Ըստ այդ հաշվետվության.

¹ Նույն տեղում, գ. 294, թ. 23:

² Նույն տեղում, թ. 37:

³ Նույն տեղում, ց. 4, գ. 17:

⁴ Նույն տեղում, թ. 23:

1. Կոմիտեն զարգացրել է կապերն «առաջադիմական» ու «հայրենասիրական» կազմակերպությունների և անհատների հետ,

2. Եթե 1969 թ. հունվարին Կոմիտեն կապ ուներ 3696 հայի ու հայկական կազմակերպության հետ, ապա 1970 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ՝ արդեն 892 կազմակերպության և 3670 անհատների հետ՝ ունենալով, ընդհանուր առմամբ, 4562 հասցե,

3. ուղարկվել է թերթ, ամսագիր, գեղարվեստական, քաղաքական, երաժշտական գրականություն, դասագրքեր, ձայնապնակներ, ձայնագրություններ, ցուցահանդեսի համար լուսանկարներ,

4. իրականացվել է ուսուցիչների ամենամյա վերապատրաստում ՀՍՍՀ-ում,

5. կազմակերպվել է Հայրենակցական միությունների ներկայացուցիչների այցելություն ՀՍՍՀ¹,

6. գաղթօջախներին տրամադրվել է նյութական օգնություն,

7. ընդունվել են բազմաթիվ սփյուռքահայ հյուրեր²:

Եթե ամփոփենք Կոմիտեի գործունեության առաջին հնգամյակը՝ կարող ենք նշել, որ այն կատարել էր զգալի աշխատանքներ սփյուռքահայ կազմակերպությունների և անհատների շրջանում, բայց, ընդհանուր առմամբ, այդ հնգամյակը պետք է դիտարկել՝ հիմնականում որպես կապերի հաստատման ու ամրապնդման առաջին շրջան: Այդ ժամանակաշրջանի կարևորագույն ձեռքբերումը, թերևս, այն մեծ ոգևորությունն էր, որ առկա էր ինչպես Սփյուռքում, այնպես էլ Հայրենիքում³:

2. Սփյուռքահայերի հետ աշխատանքների նոր փուլը Կոմիտեի գործունեության երկրորդ փուլում (1970-1975 թթ.)

Կոմիտեի 1970 թ. աշխատանքային ծրագրով, բացի «ավանդական» աշխատանքներից (գրականության առաքում, ուսուցիչների վերապատրաստում, երիտասարդների հանգստի կազմակերպում ՀՍՍՀ պիոներական ճամբարներում), մասնավորապես, նախատեսվում էր.

¹ Նույն տեղում:

² Նույն տեղում:

³ Գասպարյան Ս., Սփյուռքահայ մշակութային և հայրենակցական միությունները արդի շրջանում, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1970, N 3, էջ 274-283:

1. մտավորականներ և արտիստական խմբեր ուղարկել մի քանի երկրներ՝ Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակի առիթով,

2. 1970 թվականը հայտարարել հոբելյանական տարի՝ ՀՍՍՀ-ի ստեղծման 50-ամյակի առիթով,

3. մի շարք համայնքներ ուղարկել 5 հոգանոց ուսուցչական խմբեր՝ հայկական դպրոցներին մեթոդական օգնություն ցույց տալու համար¹:

Այդ ժամանակ Կոմիտեն ակտիվացրել էր իր աշխատանքները երիտասարդության շրջանում: 1971 թ. երևանում տեղի ունեցավ Սփյուռքի երիտասարդական-առաջադիմական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների հավաք-հանդիպումը²:

Կոմիտեի 1971 թ. գործունեության հաշվետվությունը³, ընդհանուր առմամբ, շատ ավելի համառոտ ու համեստ էր, քան նախորդները: Խնդիրն այն է, որ Կոմիտեի աշխատանքը Սփյուռքում իր հիմնական գործընկեր կազմակերպությունների հետ չուներ այնպիսի բովանդակություն, որ կարողանար բարձրացնել տվյալ կազմակերպությունների դերակատարությունը համայնքներում: Ուստի՝ Կոմիտեի գործունեությունն ի զորու չէր փոխելու համայնքների հասարակական-քաղաքական պատկերը: Դրանից է կարելի է բխեցնել, որ Կոմիտեն ի վերջո պետք է կենտրոնանար հիմնականում մշակութային բնույթի աշխատանքների ու կապերի վրա: Բացի այդ, ինչպես նշված է արտասահմանում Կոմիտեի՝ Սփյուռքում ունեցած կապերի քանակի բաժնում, դրանում գերակշռում էին կապերն անհատների հետ, որն էլ երևում է Կոմիտեի գրագրության մեջ⁴: Դա ցույց է տալիս, որ Սփյուռքում հիմնական դերակատարները՝ համասփյուռքյան և համայնքային կազմակերպությունները, ընդհանուր առմամբ, Կոմիտեի կողմից դեռևս չէին ընկալվում գործընկերոջ դերում, թեև ՀՅԴ-ից և նրա ուղեկից կազմակերպություններից բացի մնացյալները դիտարկվում էին որպես «առաջադիմական» հոսանքի ներկայացուցիչներ:

¹ ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 4, գ. 45:

² «Սովետական Հայաստան», ամսագիր, 1971, N 4, էջ 22-23, N 5, էջ 4:

³ ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 4, գ. 74:

⁴ Տե՛ս վերոնշյալ բոլոր գործերը:

Կոմիտեի 1975 թ. հաշվետվության սկզբում թեև ասվում էր, որ սփյուռքահայության հետ զգալի աշխատանք է իրականացվել, իրականում ներկայացված միջոցառումների ցանկը խիստ աղքատիկ էր¹:

Ամփոփելով Կոմիտեի աշխատանքների 1970-1975 թթ.աշխատանքները՝ կարող ենք նշել, որ տեսանելի է զգալի տեղատվություն, որի հետևանքով աշխատանքներն ակտիվացնելու փորձ էր կատարվելու հետագա շրջանում:

3. Սփյուռքահայության հետ աշխատանքները Կոմիտեի գործունեության 1976-1980 թթ. պարբերաշրջանում

Կարևորություն է ներկայացնում Կոմիտեի կողմից կազմված 1976 թ. տեղեկանքը գաղթօջախների մասին, քանի որ հենց այդ տեղեկանքով է, որ Կոմիտեն, վերջապես, առաջարկում էր մեծացնել համայնքների հետ աշխատանքների ծավալը: Ըստ այդ տեղեկանքի՝

1. Սփյուռքահայության թիվը հիմնական գաղթավայրերում 1.8 մլն է, իսկ փոքրերի հետ՝ 2 մլն,

2. Կոմիտեի կապերի թիվը հասել է 6 հազարի, որից կազմակերպություններ՝ 1000, որից էլ ՀԲԸՄ մասնաճյուղեր՝ 184²:

Տեղեկանքում հստակորեն նշված են Կոմիտեի գործունեության հիմնական ուղղությունները.

1. գրականության առաքում,
2. դասագրքերի առաքում,
3. թերթերի, պարբերականների առաքում,
4. ցուցահանդեսների կազմակերպում,
5. արվեստի խմբերի փոխայցերի կազմակերպում,
6. մասնագիտական խմբերի հրավիրում հայրենիք,
7. Սփյուռքի «առաջադիմական» գրողների գործերի հրատարակում,

8. տուրիստների հետ աշխատանքներ,

9. բանվորական խմբերի այցելությունների կազմակերպում հայրենիք [ամեն տարի մայիսի 1-ին (աշխատավորների օրը) և նոյեմբերի 29-ին (Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատման օրը)],

¹ Նույն տեղում, ց. 6, գ. 19:

² Նույն տեղում, ց. 6, գ. 34:

10. դասախոսների գործուղումներ,
11. ՀՍՍՀ ուսանելու եկաձեռնին աջակցություն¹:
Ըստ տեղեկանքի՝
 1. 1976 թ. ՀՍՍՀ-ում կար սփյուռքահայ 325 ուսանող,
 2. տարեկան ՀՍՍՀ բուհերն ավարտում էր 70 ուսանող,
 3. սփյուռքահայերին տեղեր են հատկացվում ՀՍՍՀ բուհերի ասպիրանտուրաներում,
 4. ուսուցիչների վերապատրաստմանը Սփյուռքից տարեկան մասնակցում է 30 ուսուցիչ,
 5. քարոզչության նպատակով հայրենիք են հրավիրվում արվեստագետներ, գեղանկարիչներ, ֆոտոնկարիչներ, ժուռնալիստներ,
 6. Կոմիտեն տարեկան ստանում է 2000 նամակ,
 7. Կոմիտեի օրգան «Սովետական Հայաստան» ամսագրին բաժանորդագրվել է 7335 սփյուռքահայ, իսկ «Հայրենիքի ձայն» շաբաթաթերթին՝ 11784 սփյուռքահայ,
 8. «առաջադիմական» թերթերին տպագրության նպատակով առաքվել է 350 հոդված²:
Փաստորեն, Կոմիտեի աշխատանքերի առաջին 10-ամյակի արդյունքները ցույց են տալիս, որ դրանք դեռևս հեռու էին անհրաժեշտ որակից ու խորությունից, ավելին, այնպիսի համայնքներում, որտեղ ուժեղ էին «ռեակցիոն» ուժերը, Կոմիտեի գործունեությունը բախվում էր դժվար հաղթահարելի խոչընդոտների: Ուստի՝ զարմանալի չէ, որ տեղեկանքի վերջում Կոմիտեն առաջարկում էր.
 1. թույլատրել տարբեր հարցերով կազմակերպել խորհրդակցություններ ու հավաքներ,
 2. վերապատրաստվող ուսուցիչների տարեկան թիվը 30-ից հասցնել 40-ի,
 3. «Սովետական Հայաստան» ամսագրում և «Հայրենիքի ձայն» շաբաթաթերթում տպագրել օտարալեզու միջուկներ,
 4. ՀՍՍՀ պիոներական ճամբարներում հանգստանալու նպատակով հրավիրել տարեկան 100-130 սփյուռքահայ դպրոցականներ,

¹ Նույն տեղում:

² Նույն տեղում:

5. ՀՍՍՀ բուհերում ավելացնել սփյուռքահայ ուսանողներին հատկացվող տեղերը,

6. համայնքներ գործուղել ուսուցիչների,

7. ծրագրված մասնագիտական-տուրիստական խմբեր գործուղել համայնքներ¹:

Կարելի է արձանագրել, որ Կոմիտեն կատարվող աշխատանքների ծավալների ընդարձակման միջոցով նոր հաջողություններ արձանագրելու փորձ է կատարում, թեև նույնիսկ արված առաջարկների ընդունման արդյունքում այդ աշխատանքների ծավալները էականորեն չէին ընդարձակելու:

Պետք է նշել, որ թեև Սփյուռքի հայ համայնքների հետ կապեր հաստատելիս Կոմիտեն հենվում էր համայնքների հասարակական-քաղաքական բաժանման վրա («առաջադիմական» և «ռեակցիոն» հոսանքներ), սակայն աշխատանքներում հիմնականում բացակայում էր այդ բաղադրիչը և շեշտադրումը կատարվում էր միայն մշակութային բնույթի միջոցառումների վրա:

Կոմիտեն շուտով իրականացրեց մի հույժ կարևոր ձեռնարկ, որը ծրագրված էր վաղուց, սակայն հնարավոր եղավ կյանքի կոչել Կոմիտեի ստեղծումից միայն 15 տարի անց: 1980 թ. նոյեմբերի 24-27-ը Կոմիտեի նախաձեռնությամբ «Վերածնված հայրենիքը և սփյուռքը, պայքար հանուն խաղաղության և առաջադիմության» նշանաբանով Երևանում տեղի ունեցավ սփյուռքահայ համայնքների ներկայացուցիչների առաջին համահայկական հավաք-համաժողովը, որին մասնակցում էին 100-ից ավելի ներկայացուցիչներ բոլոր սփյուռքահայ համայնքներից, ինչպես նաև ՀՍՍՀ տարբեր բնագավառների գործիչներ²: Հիմնական նպատակը Հայրենիք-Սփյուռք կապերի սերտացումն էր ու համագործակցության առավել արդյունավետ մեխանիզմների մշակումը:

Փաստորեն, ի վերջո, հնարավոր եղավ գումարել բնույթով ու բովանդակությամբ Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունների զարգացման համար հենքային նշանակություն ունեցող համայնքների ներկայացուցիչների հավաքը:

¹ Նույն տեղում:

² Նույն տեղում, ց. 8, գ. 9, գ. 40, թ. 1-2: Տե՛ս նաև «Սովետական Հայաստան», ամսագիր, 1980, N 12, էջ 7-34:

Ճիշտ է, օրվա պահանջով համաժողովի ներկայացուցիչները ստիպված եղան հիացական-շնորհավորական նամակ հղել ԽՍՀՄ-ի ղեկավարությանը, սակայն նույնիսկ դա չստվերեց համաժողովի կարևորությունը, որի ընդունած փաստաթղթերը (հայտարարություն և այլն) կոմիտեն իր 1980 թ. հաշվետվության մեջ համարում էր «պատմական»: Համաժողովը Կոմիտեն անվանում էր նաև «Հայրենիք-Սփյուռք համաժողով»¹:

Պահպանվել են Կոմիտեի նախագահի տեղեկանքները 1976-1980 թթ. աշխատանքների արդյունքների մասին, որտեղ հիմնականում շեշտված են գրականության (դասագրքեր և այլն) և թերթերի առաքման աշխատանքները²:

1980 թ. Կոմիտեի կազմում, երիտասարդների հետ աշխատանքները խթանելու նպատակով, ստեղծվեց երիտասարդության հարցերի բաժին³:

Այդ տարի Մերձավոր Արևելք է մեկնել Կոմիտեի նախագահ Վ. Համազասպյանը: Նա այնտեղ հանդիպել է առաջադիմական կազմակերպությունների ղեկավարների և թերթերի տնօրենների հետ՝ քննարկելով աջակցության տրամադրման հարցերը⁴:

4. Կոմիտեի աշխատանքների 1981-1985 թթ. պարբերաշրջանը

Կոմիտեի 1981-1985 թթ. աշխատանքների վերաբերյալ ընդհանուր կարծիք կազմելու համար մեծ կարևորություն է ներկայացնում Կոմիտեի՝ այդ տարիների գործունեության հիմնական ուղղությունների մասին տեղեկանքը: Ըստ այդ տեղեկանքի.

1. Կոմիտեն Սփյուռքում ունի շուրջ 10 հազար հասցեատեր, որից 8990-ը՝ անհատ, իսկ 1010-ը՝ կազմակերպություն,

2. նշված 1010 կազմակերպություններից, որոնք գործում են 35 երկրներում, 256-ը մշակութային են, 49-ը՝ երիտասարդական, 246-ը՝ դպրոցներ, 30-ը՝ հայագիտական կենտրոններ և գրադարաններ, 100-ը՝ խմբագրություն, 31-ը՝ երգչախումբ, 21-ը՝ պարի խումբ, 38-ը՝ հայրենակցական միություն, 103-ը՝ եկեղեցական կազմակերպություն,

¹ ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 9, գ. 40, թ. 4-5:

² Նույն տեղում, գ. 41, թ. 1-4:

³ Նույն տեղում, գ. 40, թ. 11:

⁴ Նույն տեղում, թ. 15:

3. սփյուռքահայ համայնքներ են առաքվում թերթեր և ամսագրեր, որոնցից՝ «Հայրենիքի ծայն»՝ 11 հազար և «Սովետական Հայաստան»՝ 7.5 հազար (այսինքն՝ 1976 թ. համեմատ՝ գրեթե նույնքան),

4. համայնքներից ընդունվել են 250 պատվիրակություն, 865 դպրոցական, և 215 մտավորական,

5. ակտիվացել են երիտասարդության հետ աշխատանքները, հատկապես, Կոմիտեի համապատասխան բաժնի բացումից հետո,

6. ՀՍՍՀ-ում սովորում է սփյուռքահայ 700 ուսանող,

7. 1981 թ. Երևանում կազմակերպվել է արտասահմանի լրատվամիջոցների խմբագիրների հավաք,

8. 1983 թ. Երևանում անցկացվել է սփյուռքահայ գրողների ու ժուռնալիստների հավաք,

9. 1984 թ. Երևանում տեղի է ունեցել սփյուռքահայ մշակութային միությունների ղեկավարների հավաք,

10. 1985 թ. Երևանում գումարվել է սփյուռքահայ ռադիո-հեռուստաժամերի ներկայացուցիչների և մամուլի խմբագիրների խորհրդակցություն¹:

Տեղեկանքում Կոմիտեն հասցեատերերի ուշադրությունն էր բևեռում մի շարք խնդիրների վրա: Մասնավորապես.

1. քիչ են արտասահմանյան ուղևորությունները,

2. գործուղումների հետաձգումների հետևանքով առաջացող փոփոխություններից ֆինանսապես տուժում են սփյուռքահայ «առաջադիմական» կազմակերպությունները,

3. քանի որ Կոմիտեի ներկայացուցիչների տարեկան արտասահմանյան կապերի պլանը հաստատվում էր ԽՍՀՄ-ի՝ Արտասահմանի հայրենակիցների հետ մշակութային կապերի սովետական ընկերությունը՝ «Ռոդինա»-ն, Կոմիտեն դժգոհում էր այն բանից, որ «Ռոդինա»-ի տուրիստական խմբերը կազմելիս ոչ միշտ են հաշվի առնվում Կոմիտեի ծրագրերը, իսկ նշված տուրիստական խմբի ղեկավարներն էլ երբեմն անտեսում են Կոմիտեի ներկայացուցիչներին,

4. աշխատանքների լավ կազմակերպման համար անհրաժեշտ էր, որ Կոմիտեն ներկայացուցիչներ ունենա ԱՄՆ-ի, Արգենտինայի և Ֆրանսիայի ԽՍՀՄ դեսպանատներում,

¹ Նույն տեղում, գ. 14, գ. 8, թ. 1-5: Նաև գ. 16, գ. 11:

5. պետք է վերջապես լուծել վաղուց ի վեր պահանջված ՀՍՍՀ-ի հայերեն քարտեզի հրատարակման հարցը¹:

Ակնհայտ է, որ համահայկական բնագավառային հավաքները, որոնք 1981-1985 թթ. պարբերաշրջանում կազմում էին Կոմիտեի գործունեության առանցքը, նպատակ էին հետապնդում լրացնելու այն բացը, որն առաջանում էր Կոմիտեի ներկայացուցիչների՝ սփյուռքահայ համայնքներում աշխատելու սահմանափակ հնարավորությունների հետևանքով:

Այստեղ կարևոր է նաև ներկայացնելը, թե ինչ պահանջներ էին դրվում Սփյուռք ուղարկվող խմբերի առաջ: Մասնավորապես, պահպանվել է նաև 1985 թ. դեկտեմբերին Սփյուռք ուղարկված արվեստագետների խմբին տրված հանձնարարականը, որը հույժ կարևոր է՝ նմանատիպ ուղևորությունների ժամանակ խմբերի իրավունքներին ու պարտականություններին ծանոթանալու համար: Հանձնարարականի մեջ խնդիր էր դրված.

1. հանդիպել միայն «առաջադիմական» կազմակերպությունների, դպրոցների, թատերախմբերի, մարզական ու երիտասարդական միությունների հետ,

2. հանդիպումները պետք է առաջին հերթին կրեն համերգների ու ելույթների բնույթ և միայն անհրաժեշտության պարագայում՝ զրույցների,

3. կրոնական կազմակերպությունների հովանու ներքո գտնվող դպրոցներ և կազմակերպություններ գնալիս նախապատվությունը տալ Հայ առաքելական եկեղեցուն,

4. «ոչ առաջադիմական» կազմակերպությունների հետ պաշտոնական հանդիպումներ չունենալ, բայց նաև չխոչընդոտել միջոցառումներին նրանց ներկայությամբ,

5. պաշտոնական հայտարարություններ չանել,

6. խոստումներ չտալ²:

Փաստորեն, ՀՍՍՀ-ից ուղարկվող նույնիսկ արվեստագետների խմբերն ունեին սփյուռքահայ համայնքների հետ աշխատելու և պարզ շփումների խիստ սահմանափակ իրավունքներ ու հնարավորություններ: Այդ իրողությունը, հասկանալի է, այնքան էլ չէր նպաստում Կոմիտեի աշխատանքների արդյունավետության բարձրացմանը:

¹ Նույն տեղում, ց. 14, գ. 8, թ. 8-9:

² Նույն տեղում, ց. 16, գ. 18, թ. 9:

1985 թ. թոշակի անցնելու կապակցությամբ պաշտոնից հրաժարական տվեց Կոմիտեի երկարամյա ղեկավար Վ. Համազասպյանը: Կոմիտեի հաջորդ նախագահ նշանակվեց Կառլեն Դալլաքյանը:

1985 թ. և հետագա տարիներին ԽՍՀՄ-ը թևակոխել էր նոր՝ «վերակառուցման» փուլ և ակնհայտ էր «ձնհալ»-ը: Սակայն դատելով մինչև 1988 թ. պահպանված փաստաթղթերից՝ Կոմիտեն սփյուռքահայ համայնքներում շարունակում էր գործել՝ հիմնվելով նախորդ 20-ամյակի սկզբունքների վրա՝ համայնքների հասարակական-քաղաքական հոսանքները բաժանելով «առաջադիմականների» ու «հետադիմականների»: Օրինակ՝ 1987 թ. նախատեսելով կազմակերպել «առաջադիմական» ՍԴՀԿ-ի 100-ամյակի նշումը՝ Կոմիտեի ներկայացուցիչները գտնում էին, որ դա կնպաստի Սփյուռքում «առաջադիմական» ուժերի հաջողություններին¹: Պահպանվել է Կոմիտեի 1986-1990 թթ. միջոցառումների պլանը, որտեղ նախատեսված էին գործունեության նույն ուղղությունները և գրեթե նույն միջոցառումները, ինչ նախկինում (հավաք-համաժողովների կազմակերպում, գրականության առաքում և այլն)²:

Սակայն, կապված 1988 թ. երկրաշարժի հետ՝ Կոմիտեն կազմեց 1989 թ. գործողությունների խիստ սուղ ծրագիր՝ հիմնական ուշադրությունը բևեռելով երկրաշարժից տուժածների համար սփյուռքահայերի օգնությունը կազմակերպելու վրա³: Ակնհայտ է, որ, չնայած անցումային շրջանի դժվարություններին, Կոմիտեն փորձեր էր կատարում անել առավելագույնը՝ ի վերջո կենտրոնանալով հայրենիքի ավերված բնակավայրերի վերականգնման և աղետյալ բնակչության համար Սփյուռքի օգնության ապահովման աշխատանքների վրա:

Բանալի բառեր՝ Սփյուռք, Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտե համայնք, հայկական գաղթօջախներ, մշակույթ:

Ключевые слова: Диаспора, Комитет по культурным связям с Армянской диаспорой, Армянские общине, культура.

¹ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 17, թ. 4:

² Տե՛ս նույն տեղում, թ. 1-7:

³ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 29:

Keywords: Diaspora, the Committee for Cultural Relations with Armenian Diaspora, Armenian Diasporan communities, culture.

SUMMARY

MAIN ACTIVITIES DIRECTIONS OF THE COMMITTEE OF CULTURAL RELATIONS WITH DIASPORA ARMENIANS IN 1964-1985

YEGHIAZARYAN ARMAN

The Committee founded in 1964 for activation of relations with Diaspora Armenians. In the structure of the Committee were opened departments for relations with all groups of Diaspora Armenians in regions of the world.

The main objectives of the Committee were:

1. develop relations with Armenian Diaspora communities;
2. introduce to Diaspora Armenians the lifestyle of the Homeland, its achievements, science and culture;
3. spread patriotism in Diaspora Communities;
4. represent to citizens of Armenia the situation in Diaspora Communities, organizations and national identity preservation mechanism of Diaspora, as well as the process of development of Homeland-Diaspora relations.

To achieve these objectives the Committee was able to:

1. cooperate with the Diaspora democratic and patriotic organizations, cultural and benevolent unions;
2. deliver newspapers of the Homeland to Diaspora Communities;
3. help the Diaspora Communities;
4. send cultural groups to Diaspora Communities;
5. invite delegations from Diaspora;
6. assist tourists from Diaspora Communities.

During 2 decades the Committee did its best to achieve his main goals, and after the earthquake of 1988, it transformed activities to organize the Diaspora assistance for the zone of disaster.

РЕЗЮМЕ
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОМИТЕТА
ПО КУЛЬТУРНЫМ СВЯЗЯМ С АРМЯНАМИ ДИАСПОРЫ В 1964-
1985 ГГ.

ЕГИАЗАРЯН АРМАН

Комитет был основан в 1964 году для активизации отношений с Армянской Диаспорой. В составе Комитета были открыты отделы по связям со всеми группами армян Диаспоры в регионах мира.

Основными задачами Комитета являлись:

1. развитие отношений с армянскими общинами Диаспоры;
2. представить армянам Диаспоры образ жизни родины, его достижения, науку и культуру;
3. распространять патриотизм в Диаспоре;
4. представить гражданам Армении ситуацию в общинах Диаспоры, организации и механизмы сохранения национальной идентичности в Диаспоре, а также процесс развития отношений Родина-Диаспора.

Для достижения этих целей Комитет должен был:

1. сотрудничать с демократическими и патриотическими организациями Диаспоры, с культурными и благотворительными союзами;
2. доставить в общины Диаспоры газеты из Родины;
3. помогать общинам Диаспоры;
4. отправить в общины Диаспоры группы по культуре;
5. приглашать делегации из Диаспоры;
6. содействовать туристам из общин Диаспоры.

В течение двух десятилетий Комитет сделал все возможное для достижения своих основных целей, а после землетрясения 1988 года преобразовал свою деятельность на организацию помощи из Диаспоры для восстановления зоны бедствия.